

WALDEMAR PAŁĘCKI MSF

POTRYDENCKA LITURGIA KORONACYJNA
KRÓLA I KRÓLOWEJ
WEDŁUG *PONTIFICALE ROMANUM* Z 1595-1596 ROKU

Koronacja, jako uroczysty akt przekazania nowemu władcy insygniów królewskich, miała w historii znaczenie prawne lub tylko symboliczne, ale uważana była również za akt liturgiczny. Poprzez odwołanie do czasów biblijnych każdy władca państwa – jako pomazaniec – był określany namiestnikiem samego Boga na ziemi. Podobnie i chrześcijaństwo w czasach monarchii średniowiecznej traktowało ten urząd jako posługę zleconą przez samego Boga. W tej koncepcji król przedstawiany był jako obraz Boga (*imago Dei*) i Jego zastępca (*vicarius Dei*). Poprzez wieki, w zależności od okresu historycznego, jak też rodzaju władzy danego państwa, narastał i rozwijał się ceremoniał tego obrzędu, który przybrał formę liturgii. Od wczesnego średniowiecza szczególnie żywa była bowiem idea króla jako kapłana (*rex et sacerdos*)¹

Od XV wieku dążono do ujednoczenia liturgii koronacyjnej w całym Kościele, aby ukazać istniejącą dominację papieża nad wszelkimi formami władzy w ówczesnym świecie. Podstawą tego był rytuał koronacyjny znajdujący się już w księdze liturgicznej określonej jako *Pontificale Durandi*

Dr WALDEMAR PAŁĘCKI MSF – asystent Katedry Historii Liturgii w Instytucie Teologii Pastoralnej KUL; adres do korespondencji: ul. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin, e-mail: wpalecki@msf.opoka.org.pl

¹ Wzajemne relacje między władzą świecką a kościelną początkowo nie prowadziły do jawnych konfliktów. W okresie sporu o inwestyturę miała miejsce imperializacja władzy papieskiej. Wyraźnie było to widać w samym obrzędzie, w którym od XIII wieku zapożyczano insygnia władzy. W XIV wieku natomiast, w wyniku impasu politycznego papieża i cesarstwa, do głosu doszło akcentowanie koronacji monarchii narodowych. Por. B. M i o d o Ń s k a. *Rex Regum i Rex Poloniae w dekoracji malarzkiej gradułu Jana Olbrachta i Pontyfikału Erazma Ciołka. Z zagadnień ikonografii władzy królewskiej w sztuce polskiej wieku XVI*. Kraków 1979 s. 27-28.

z XIII wieku² Księga ta stanowiła podstawę opracowania nowego pontyfikału po Soborze Trydenckim, opublikowanego w 1595-1596 r.³

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja potrydenckiej liturgii koronacyjnej pierwszego wydania typicznego tej księgi, omówienie jej przebiegu oraz przybliżenie najważniejszych ceremonii⁴ W *Pontificale Romanum Editio Princeps* z 1595-1596 r. liturgia koronacyjna opisana została w części pierwszej na stronach od 224 do 274⁵ Tekst obrzędu wzbogacony został również rycinami, które przedstawiają niektóre elementy tej liturgii.

Liturgia koronacyjna, według omawianej księgi liturgicznej, przyjmuje cztery formy⁶: 1. Błogosławieństwo i koronację króla (*De Benedictione, &*

² Por. P. Janowski, D. Prucnal. *Koronacja*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 9. Lublin 2002 kol. 878; R. Berger. *Neues Pastoralliturgisches Handlexikon*. Freiburg–Basel–Wien 2001 s. 407

³ *Pontificale Romanum Editio Princeps (1595-1596)*. Edizione anastatica. Introduzione e Appendice a cura di Manlio Sodi – Achille Maria Triacca. Città del Vaticano 1997.

⁴ W poprawionym wydaniu typicznym *Pontyfikału Rzymskiego*, które ukazało się jeszcze przed Soborem Watykańskim II, pominięto ten obrzęd. Por. *Pontificale Romanum. Pars Prima. Editio Typica*. Typis Polyglottis Vaticanis (Decretum 28 II 1962); *Pars Secunda. Editio Typica emendata*. Typis Polyglottis Vaticanis (Decretum 13 IV 1961); *Pars Tertia et Appendix. Editio Typica*. Typis Polyglottis Vaticanis (Decretum 28 II 1962).

⁵ W *Editio Princeps* tego pontyfikału znajduje się błąd w paginacji: po stronie 267 następują strony 276 i 277, a po nich znowu właściwa 270. W tekście artykułu przytaczana jest paginacja występująca w oryginalnej księdze, uwzględniająca tę pomyłkę.

⁶ Wcześniejsze pontyfikały rękopiśmienne przedstawiały różne tradycje podziału liturgii koronacyjnej. Najstarszy *Pontyfikał Rzymsko-Germański* zawierał dwa rozdziały poświęcone koronacji: LXXII – *Incipit ordo ad regem benedicendum quando novus a clero et populo sublimatur in regnum* oraz LXXVIII – *Benedictio regine*. *Pontyfikał Rzymski* z XII wieku nie zawiera obrzędów błogosławieństwa i koronacji króla, lecz dwa rozdziały poświęcone koronacji cesarza: XXXVA – *Incipit ordo ad benedicendum imperatorem quando coronam accipit* oraz XXXVB – *Incipit ordo qualiter rex Teutonicus Romam ad suscipiendam coronam imperii venire debeat ibique per manum romani pontificis imperatorem coronari*. Księga określana jako *Pontyfikał Kurii Rzymskiej* zawiera również dwa rozdziały mówiące o liturgii koronacyjnej: XV A – *Incipit ordo ad benedicendum imperatorem quando coronam accipit* oraz XV B – *Ordo ad benedicendum seu coronandum imperatorem*. *Pontyfikał Duranda* natomiast w księdze pierwszej zawierał dwa rozdziały o tej tematyce: XXV – *Ordo romanus ad benedicendum regem vel reginam, imperatorem vel imperatricem coronandos* oraz XXVI – *De benedictione et coronatione aliorum regum et reginarum*. Również polskie księgi zawierające *ordo* koronacyjne mają umieszczone różne tytuły. *Pontyfikał Płocki* z XII wieku jest wierny w tekstach oraz tytułach *Pontyfikałowi Rzymsko-Germańskiemu*, lecz o koronacji króla mówi w rozdziale XXXIX, a o koronacji królowej w XL. W *Pontyfikalu Lwowskim* z XIV wieku znajdują się cztery rozdziały poświęcone liturgii koronacyjnej: *Ordo romanus ad benedicendos et coronandos romanos imperatores. De benedictione et coronatione imperatricis. De benedictione et coronatione aliorum regum. De benedictione et coronatione regine*. Polskie *ordo* koronacyjne z XV wieku, znajdujące się w archiwum kapituły

coronatione Regis); 2. Błogosławieństwo i koronację królowej (*De Benedictione, & coronatione Reginae*), przy czym opisane są tu różne obrzędy w zależności od tego, czy królowa jest koronowana wraz z królem czy w późniejszym czasie; 3. Błogosławieństwo i koronację królowej jako władczyni państwa (*De Benedictione, & coronatione Reginae ut regni Dominae*); 4. Błogosławieństwo i koronację króla, który poślubił już koronowaną królową (*De Benedictione, & coronatione Regis in consortem electi*).

1. BŁOGOSŁAWIENSTWO I KORONACJA KRÓLA (*DE BENEDICTIONE, & CORONATIONE REGIS*)

Pontyfikał Rzymski podaje szczegółowe rozporządzenia dotyczące wszystkich przypadków obrzędów koronacyjnych przed omawianiem przebiegu koronacji króla. Na uwagę zasługuje fakt, że prawodawca przewiduje przygotowanie do tej uroczystości nie tylko miejsca, czasu, obrzędu, ale również samego króla pod względem duchowym. Koronacja bowiem miała nie tylko wymiar polityczny, ale również religijny. *Pontyfikał Rzymski* określa miejsce obrzędu jako miasto, gdzie powinna odbyć się koronacja, przy czym zaznacza, że ma to być kościół metropolitalny lub katedralny, w którym będzie można sprawować uroczysty obrzęd. Liturgia ta powinna mieć miejsce

krakowskiej, zamieszcza tytuły: *Ordo ad coronandum regem Poloniae* i *Ordo ad benedicendum reginam Poloniae*. *Pontyfikał Jana Rzeszowskiego*, arcybiskupa lwowskiego, ma następujące trzy rozdziały: *Incipit ordo ad benedicendum imperatorem. In benedictione regine vel imperatricis. Incipit ordo ad benedicendum regem*. Natomiast pontyfikał lwowski, zwany *Pontyfikałem Boryszewskiego*, nie zawiera liturgii koronacyjnej. Na podstawie wybranych pontyfikałów można więc stwierdzić, że księga potrydencka podaje inny podział liturgii, jak też nie zamieszcza oddzielnego błogosławieństwa i koronacji cesarza. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique*. W: *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle*. Ed. C. Vogel, R. Elze. Vol. 1. Città del Vaticano 1963 s. 246, 267; *Le Pontifical Romain du XIIe siècle*. W: *Le Pontifical Romain au moyen-âge*. Ed. M. Andrieu. Vol. 1. Città del Vaticano 1938 s. 250, 252; *Le Pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siècle*. W: *Le Pontifical Romain au moyen-âge*. Ed. M. Andrieu. Vol. 2. Città del Vaticano 1940 s. 382, 385; *Le Pontifical de Guillaume Durand*. W: *Le Pontifical Romain au moyen-âge*. Ed. M. Andrieu. Vol. 3. Città del Vaticano 1940 s. 427, 436; *Pontyfikał Płocki*. W: *Pontyfikał Płocki z XII w. Studium liturgiczno-źródłoznawcze. Edycja tekstu*. Opr. A. Podleś. Płock 1986 s. 111, 116; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego*. W: *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego w Bibliotece Kapitulnej w Gnieźnie*. Opr. Z. Obertyński. Lwów 1930 s. 136, 139, 141; Z. Obertyński. *Pontificale Lwowskie z XIV w. w wiedeńskiej Nationalbibliothek*. „Kwartalnik Historyczny” 43:1929 s. 460; t e n ż e. *Pontificale Halickie zwane pontyfikałem Boryszewskiego*. „Przeгляд Teologiczny” 11:1930 s. 177-178; Z. Dalewski. *Ceremoniał koronacyjny królów polskich w XV i początkach XVI wieku*. „Kwartalnik Historyczny” 102:1971 s. 37.

w niedzielę, a w tygodniu poprzedzającym wybrany na króla miał się przygotować przez trzydniowy post (środa, piątek i sobota) i pobożne ćwiczenia⁷

Omawiana księga również szczegółowo opisuje przedmioty, jak też szaty potrzebne do sprawowania liturgii. Oprócz paramentów liturgicznych, które są konieczne przy celebrowaniu Mszy pontyfikalnej, należało położyć na ołtarzu miecz, koronę i berło królewskie. Ponadto przygotowywano olej katechumenów⁸, jedwab do wytarcia namaszczonych części ciała i przepaskę do owinięcia ramienia króla. W prezbiterium należało umieścić ozdobiony tron dla króla, zbudowany bez podwyższenia, który powinien znajdować się pod baldachimem. W innej części kościoła przygotowywano miejsce, gdzie elekt zakładał szaty królewskie (namiot – *tentorium*, *papilio*). W sytuacji, gdy miała się odbyć koronacja królowej, podobnie należało przygotować dla niej oddzielne miejsce i tron⁹

W drugiej części rubryk wprowadzających w liturgię omówione zostało przygotowanie szafarzy do sprawowania obrzędu. Jest tutaj mowa o założeniu szat odpowiednich do danego czasu liturgicznego. Metropolita zakładał szaty do celebrowania Mszy świętej, natomiast pozostali uczestniczący w liturgii biskupi wkładali białe kapy i zwykłe mitry. Metropolita zajmował miejsce na odpowiednim krześle przed ołtarzem, które służyło również jako klęcznik, a pozostali biskupi siedzieli po jego obu stronach na krzesłach ustawionych w kształcie korony. Po przygotowaniu odpowiedniego miejsca oraz ubraniu szat przez celebransa miała miejsce liturgia błogosławienia i koronacji króla¹⁰

Liturgia koronacyjna rozpoczynała się przed Mszą świętą. Elekt, ubrany w szaty wojskowe (rycerskie)¹¹, był prowadzony w orszaku do metropolity.

⁷ O duchowym przygotowaniu do koronacji poprzez trzydniowy post i ćwiczenia duchowe wspomina G. Durand w swoim pontyfikale. Por. *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 436. Polskie *Ordo coronandi* z XV wieku mówi np. o obowiązku odbycia pielgrzymki na Skałkę. Por. Dalewski. *Ceremoniał* s. 39, 58.

⁸ Po Soborze Trydenckim oleju katechumenów używano w liturgii podczas poświęcenia wody chrzcielnej, przy namaszczeniu przed chrztem, namaszczeniu rąk podczas święceń prezbiteratu, przy namaszczeniu ołtarza podczas uroczystego poświęcenia oraz koronacji króla i królowej. Por. *Pontificale Romanum* s. 66, 367, 374, 414, 420; *Rituale Romanum Editio Princeps (1614)*. Edizione anastatica. Introduzione e Appendice a cura di Manlio Sodi – Juan Javier Flores Arcas. Città del Vaticano 2004 s. 16, 39; A. J o u g a n. *Słownik kościelny łacińsko-polski*. Poznań–Warszawa–Lublin 1992³ s. 465.

⁹ Por. *Pontificale Romanum* s. 224-225.

¹⁰ Por. tamże.

¹¹ Omawiany pontyfikał nie opisuje dokładnie ubioru elekta przed koronacją. Polskie *Ordo coronandi* z XV wieku zawiera np. dokładny wykaz szat, które król miał założyć przed cere-

Podczas wejścia towarzyszyli mu jego prałaci domowi, którzy nie byli ubrani w szaty liturgiczne, jak też baronowie oraz przedstawiciele arystokracji¹² Gdy zbliżyli się do prezbiterium, naprzeciw wychodzili dwaj biskupi spośród współcelebrujących liturgię i skłaniali się księciu. Ten zdejmował nakrycie głowy i prowadzono go przed oblicze metropolity. Pierwszy z tych biskupów rozpoczynał dialog z celebransem, prosząc, aby ten zechciał wynieść tego obecnego i wybranego rycerza do godności królewskiej¹³ Po pytaniu metropolity, czy jest godny i stosowny do przyjęcia tego zaszczytu, biskup odpowiadał twierdząco, a dialog kończył się wyrażoną przez metropolitę aprobatą w słowach: „Bogu niech będą dzięki”¹⁴

Po wstępnym dialogu przewidziane było pouczenie przez metropolitę rozpoczynające się od słów *Cum hodie* – „Gdy dzisiaj”¹⁵ W tym czasie elekt

monią. Należały do nich: *tunica, sandalia, armilae, dalmatica, chirotecae, palium*. Por. Miódowska. *Rex Regum* s. 144.

¹² Według *Pontyfikału Rzymskiego* nie było przewidzianych żadnych modlitw przy wejściu do kościoła. Taka praktyka była spotykana w najstarszych pontyfikałach, czego przykładem jest *Pontyfikał Rzymsko-Germański*. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 247. Świadcami tej praktyki są również księgi liturgiczne prezentujące polskie obrzędy koronacyjne aż do XV wieku. Por. *Pontyfikał Płocki* s. 116; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 141.

¹³ „Reverendissime pater, postulat sancta mater Ecclesia Catholica, ut praesentem egregium militem ad dignitatem Regiam sublevetis” (*Pontificale Romanum* s. 226).

¹⁴ We wcześniejszych księgach liturgicznych spotykano również inne praktyki. W *Pontyfikale Płockim* z XII wieku *interrogationes* odbywały się poprzez zadawanie pytań elektowi oraz aklamację przez lud słowami: *Fiat, Fiat. Amen*. W *Pontyfikale Jana Rzeszowskiego* z XV wieku brakuje np. dialogu między królem a metropolitą, ale występuje sama aklamacja ludu. Por. *Pontyfikał Płocki* s. 111-112; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 142.

¹⁵ „Cum hodie per manus nostras, optime Princeps, qui Christi salvatoris nostri vice in hac refungimur (quamuis indigni) sacram unctionem, et regni insignia sis suscepturus; bene est, ut te prius de onere, ad quod destinaris, moneamus. Regiam hodie suscipis dignitatem, et regendi fideles populos tibi commissos curam sumis. Praeclarum sane inter mortales locum, sed discriminis, laboris, atque anxietatis plenum. Verum, si confideraveris, quod omnis potestas a Domino Deo est, per quem Reges regnant, et legum conditores iusta decernunt, tu quoque de grege tibi commisso ipsi Deo rationem es redditurus. Primum, pietatem servabis, Dominum Deum tuum tota mente, ac puro corde coles. Christianam religionem, ac fidem Catholicam, quam ab incunabulis professus es, ad finem usque inviolatam retinebis, eamque contra omnes adversantes pro viribus defendes. Ecclesiarum Praelatis, ac reliquis Sacerdotibus condignam reverentiam exhibebis. Ecclesiasticam libertatem non inculcabis. Iustitiam, sine qua nulla societas diu consistere potest, erga omnes inconcusse administrabis, bonis praemia, noxiis debitas paenas retribuendo. Viduas, pupillos, pauperes, ac debiles ab omni oppressionem defendes. Omnibus te adeuntibus benignum, mansuetum, atque affabilem, pro regia tua dignitate te praebebis. Et ita te geres, ut non ad tuam, sed totius populi utilitatem regnare, praemiumque bene factorum tuorum, non in terris, sed in caelo expectare videaris. Quod ipse praestare dignetur, qui vivit, et regnat Deus in saecula saeculorum” (*Pontificale Romanum* s. 226-227).

siadał na miejscu znajdującym się na przeciw celebransa i pomiędzy dwoma biskupami, którzy go prowadzili do ołtarza. Po krótkiej chwili milczenia celebrans zwracał się do księcia, przypominając mu o czekających go najważniejszych zadaniach podczas sprawowania władzy. Celebrans mówił o godności i obowiązku, ale przypominał również, że wszelka władza pochodzi od Boga. Dzięki niej królowie sprawują władzę i określają prawo. Wśród obowiązków metropolita przypominał, aby elekt na pierwszym miejscu pielęgnował miłość do Boga z całego umysłu i serca. Jego zadaniem jest również obrona wiary katolickiej, aby zachować ją nietkniętą oraz bronić jej przed wszystkimi przeciwnikami. W drugiej części tego pouczenia przypomniano o okazywaniu należnego szacunku osobom duchownym, o zachowaniu wolności Kościoła oraz sprawiedliwości w postępowaniu. Szczególne stany, które miał otaczać pomocą, to: wdowy, sieroty, ubodzy i ułomni. Pod koniec tej przemowy zwracano uwagę, że osobę koronowaną mają cechować osobiste cnoty i zalety: gościnność, dobroć, łagodność i uprzejmość.

Po przemówieniu celebransa elekt klęcząc wypowiadał słowa przysięgi: *Ego N Deo annuente* – „Ja N za przyzwoleniem Boga”¹⁶ Książę zobowiązywał się do przestrzegania prawa wolności i zachowania dóbr Kościoła, strzeżenia godności i nietykalności przedstawicieli Kościoła oraz państwa. W czasie składania przysięgi dotykał otwartej księgi Ewangelii, którą trzymał metropolita¹⁷ Tradycja tego publicznego zobowiązania wierności wobec Kościoła i poddanych sięga czasów średniowiecza¹⁸

Po wypowiedzeniu przysięgi elekt całował metropolitę w rękę, a następnie celebrans, stojąc bez mitry, odmawiał nad klęczącym znaną już z wcześniejszych źródeł modlitwę: *Omnipotens sempiternus Deus* – „Wszechmogący

¹⁶ „Ego N Deo annuente, futurus Rex N. profiteor, et promitto coram Deo, et Angelis eius deinceps legem, iustitiam, et pacem Ecclesiae Dei, populoque mihi subiecto pro posse, et nosse facere, ac servare, salvo condigno misericordiae Dei respectu, sicut in consilio fidelium meorum melius potero invenire. Pontificibus quoque Ecclesiarum Dei condignum, et canonicum honorem exhibere; atque ea, quae ab Imperatoribus, et Regibus Ecclesis collata, et redita sunt, inviolabiliter observare. Abbatibus, Comitibus, et vasallis meis congruum honorem, secundum consilium fidelium meorum, praestare” (tamże s. 228).

¹⁷ Wcześniejsze księgi liturgiczne w różnych miejscach przewidywały składanie przysięgi. Według *Pontyfikału Jana Rzeszowskiego*, przysięgę król składał po koronacji i uroczystej intronizacji. Polskie *ordo* koronacyjne z XV wieku przewidywało składanie tej przysięgi o charakterze religijnym, a nie państwowym zaraz po skrutinium. Tradycję takiej praktyki przekazują również pontyfikały Zbigniewa Oleśnickiego, Fryderyka Jagiellończyka i Tomasza Strzępińskiego, zawierające wcześniej znane *Ordo ad coronandum regem Poloniae*. Por. *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 146-147; Dalewski. *Ceremoniał* s. 40-43.

¹⁸ Por. Janowski, Prucnal. *Koronacja* kol. 878.

wieczny Boże”¹⁹, którą recytowali przyciszonym głosem wszyscy biskupi ubrani w szaty liturgiczne²⁰. W anaklezie tej modlitwy, skierowanej do Wszechmocnego i Wiecznego Boga, Stwórcy wszystkiego, Władcy aniołów Króla królów, przywoływane są postacie i wydarzenia ze Starego Testamentu²¹: Abraham, który tryumfował nad nieprzyjaciółmi (por. Rdz 14, 17-19), Mojżesz i Jozue, którym Bóg udzielił licznych zwycięstw (por. Wj 14, 31; 17, 13; Syr 45, 2; 46, 1-2) oraz Salomon, obdarzony mądrością i darem pokoju (por. 1 Krl 3, 9-14; Syr 47, 13-14), z prośbą, aby podobne dary i łaski były udziałem wybranego króla. Błogosławieństwo ma dotyczyć tych licznych darów udzielonych poszczególnym wybranym osobom w Starym Przymierzu: umocnienia wiary jak Abraham, przewodzenia ludowi w łagodności jak Mojżesz, męstwa jak Jozue, pokory jak Dawid, ozdobienia mądrością jak Salomon, aby nowo obrany król podobał się we wszystkim Bogu oraz kroczył bez przeszkód drogą sprawiedliwości. Dlatego prośba kończąca tę modlitwę to usilne błaganie, aby Bóg dał mu hełm obronny, chronił go zawsze tarczą niezwyciężoną, otaczał wojskiem niebiańskim, aby tryumfował nad nieprzyjaciółmi krzyża Chrystusa, wzniósł na ziemi swą potęgę i osiągnął pokój wśród walczących dla niego. Doksologia jest dość rozbudowana i mod-

¹⁹ „Omnipotens sempiterna Deus, creator omnium, Imperator Angelorum, Rex regum, qui Abraham fidelem servum tuum de hostibus triumphare fecisti, Moysi, et Iosue populo tuo praelatis multiplicem victoriam tribuisti, et Salomonem sapientiae, pacisque ineffabili munere ditasti; respice, quaesumus, Domine, ad preces humilitatis nostrae, et super hunc famulum tuum N. quem supplicii devotione in Regem eligimus, benedictionum tuarum dona multiplica, eumque dextere tuae potentia semper, et ubique circumda; quatenus praedicti Abrahae fidelitate firmatus, Moysi mansuetudine fretus, Iosue fortitudine munitus, David humilitate exaltatus, Salomonis sapientia decoratus, tibi in omnibus complaceat, et per tramitem iustitiae inoffenso gressu semper incedat; tuae quoque protectionis galea munitus, et scuto insuperabili iugiter protectus, armisque caelestibus circumdatus, optabilis de hostibus Sanctae crucis Christi victoriae triumphum feliciter capiat, terroremque suae potentiae illis inferat, et pacem tibi militantibus laetanter reportet. Per Christum Dominum nostrum, qui virtute sanctae crucis tartara destruxit, regnoque diaboli superato, ad caelos victor ascendit, in quo potestas omnis, regnique consistit victoria, qui est gloria humilium, et vita, salusque populorum, qui tecum vivit, et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia saecula saeculorum” (*Pontificale Romanum* s. 229-230).

²⁰ Modlitwa ta w pierwszej części jest podobna w swej treści do znajdującej się w *Pontyfikale Rzymsko-Germańskim*, jak też w *Pontyfikale Płockim*. W *Pontyfikale Jana Rzeszowskiego* była ona śpiewana w formie prefacji wraz z poprzedzającym dialogiem. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 250-251; *Pontyfikał Płocki* s. 112; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 142-143.

²¹ W sztuce okresu średniowiecza zestawienie postaci ze Starego Testamentu, które reprezentowały zarówno *sacerdotium* i *regnum*, uwypuklało idee teologiczne króla jako władcy i kapłana. Por. M i o d o Ń s k a. *Rex Regum* s. 79.

litwa zanoszona jest przez Chrystusa, który w mocy świętego krzyża zwyciężył piekło i królowanie szatana, a jako zwycięzca wstąpił do nieba, w którym przebywa i utrzymuje wszelką potęgę i zwycięskie królowanie. On jest bowiem chwałą pokornych, życiem i zbawieniem ludów²²

Po odmówieniu tej modlitwy śpiewano *Litanie do Wszystkich Świętych*. Metropolita zakładał na głowę mitrę i klękał, a elekt kładł się krzyżem po jego lewej stronie. Pod koniec litanii metropolita wstawał i otrzymywał pastera, a potem wypowiadał nad księciem prośbę o błogosławieństwo i konsekrację, czyniąc nad nim znak krzyża. Te same słowa i gesty powtarzali celebrujący biskupi, ale na klęcząco. Następnie metropolita klękał, a kantorzy kończyli śpiew litanii. Celebrans zdejmował mitrę i klęcząc naprzeciw leżącego elekta wypowiadał Modlitwę Pańską, towarzyszące jej wersety oraz orację. Teksty tych wersetów *Salvum fac servum tuum, Domine* – „Zbaw służbę Twego, Panie”²³ oraz modlitwa *Praetende, Domine* – „Chroń, Panie”²⁴ to prośba o zachowanie króla od nieprzyjaciół i otoczenie go prawicą Boga, aby wybrany szukał Go całym sercem i prosił o to, co dobre. Konkluzja tej oracji to jednocześnie prośba skierowana do Boga, aby ten wpierał modlitwy i działania, które od Niego biorą początek.

Po tej modlitwie metropolita w mitrze namaszczał klęczącego elekta olejem katechumenów²⁵ Czynił to w kształcie krzyża na prawym ramieniu od

²² W *Pontyfikale Rzymskim* modlitwa ta została skrócona w swej drugiej części w porównaniu z tekstami z X-XII wieku. Prawzór występuje w *Pontyfikale Duranda*, ale znajdują się tu jeszcze dwa zdania opuszczone w księdze potrydenckiej. W pierwszym zdaniu brakuje: „...humiliemque David puerum tuum regni fastigatio sublimasti, et Salomonem...”, oraz po słowach „...famulum tuum N. quem supplicii devotione...” nie zamieszczono „...magistrum christianitatis in tuo nomine veneramur et...” Por. *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 438.

²³ „*W* Salvum fac servum tuum, Domine. / *R.* Deus meus sperantem in te. / *W* Esto ei, Domine, turris fortitudinis. / *R.* A facie inimici. / *W* Nihil proficiat inimicus in eo. / *R.* Et filius iniquitatis non apponat nocere ei. / *W* Domine, exaudi orationem meam. / *R.* Et clamor meus ad te veniat. / *W* Dominus vobiscum. / *R.* Et cum spiritu tuo” (*Pontifikale Romanum* s. 231).

²⁴ „Praetende, Domine, huic famulo tuo dexteram caelestis auxilii; ut te toto corde perquirat, et quae digne postulat, consequi mereamur. Actiones nostras, quaesumus, Domine, aspirando praeveni, et adiuvando prosequere; ut cuncta nostra oratio, et operatio a te semper incipiat, et per te cepta finiatur. Per Christum Dominum nostrum” (tamże).

²⁵ W przedtrydenckich księgach liturgicznych, począwszy już od *Pontyfikału Rzymsko-Germańskiego*, olej ten nazwany był *oleum sanctificatum*. O takim rodzaju oleju wspomina również *Pontyfikał Płocki* oraz *Pontyfikał Jana Rzeszowskiego*. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 252; *Pontyfikał Płocki* s. 113; *Pontifikale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 143. W *Pontyfikale Duranda* oraz w pontyfikałach opisujących błogosławieństwo i koronację cesarza jest mowa o namaszczeniu *oleo exorcizato*. Por. *Le Pontifical Romain du XIIIe siècle* s. 251; *Le Pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siècle* s. 389; *Le Pontifical de Guillaume Du-*

stawu barkowego do łokcia i pomiędzy ramionami²⁶ W tym czasie metropolita wypowiadał tekst dwóch modlitw: *Deus, Dei filius* – „Boże, Syn Boży”²⁷ i *Omnipotens sempiterna Deus* – „Wszechmogący wieczny Boże”²⁸ Pierwsza z nich była prośbą, aby Jezus Chrystus, który przez Ojca został namaszczony olejkami radości (por. Hbr 1, 9), przez dar Ducha Świętego zlał na elekta błogosławieństwo. Ono ma przeniknąć jego serce, aby przez widzialny i poświęcony olej nowy król otrzymał niewidzialne dobra, a przez sprawiedliwe rządzenie zasłużył na królowanie z Nim na wieki²⁹

Druga z tych modlitw wspomina wielkich przywódców ze Starego Testamentu. Należą do nich: Chazael władca Syrii (Aram) oraz Jehu panujący nad Izraelem (1 Krl 19, 15-16), namaszczeni przez proroka Eliasza, czy Saul i Dawid, namaszczeni przez proroka Samuela (por. 1 Sm 10, 1; 16, 13).

rand s. 430. 439. W *Rytuale Rzymskim* z 1614 r. przy obrzędach chrztu dzieci jest mowa o „...sanctum Oleum, quod & Catechumenorum dicitur...”, co każe przypuszczać, że chodzi o ten sam olej. Por. *Rituale Romanum* s. 10.

²⁶ Namaszczenie olejem stało się ważnym elementem w historii Kościoła. Namaszczenie władcy sięgało nie tylko tradycji biblijnej, ale miało na celu wzmocnienie autorytetu króla i potwierdzenie jego autentycznej władzy. Od X wieku namaszczano głowę, piersi, plecy i prawicę, o czym świadczy już *Pontyfikał Rzymsko-Germański*. Tę praktykę znajdujemy również w XII wieku, czego przykładem jest *Pontyfikał Płocki*. W XIII wieku zmodyfikowano nieco same namaszczenia, aby nie przypominały święceń biskupich. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 252-254; E. L o d i. *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*. Roma 1979 s. 1596-1597; *Pontyfikał Płocki* s. 113; J a n o w s k i, P r u c n a l. *Koronacja* kol. 877-878.

²⁷ „Deus, Dei filius, Iesus Christus Dominus noster, qui a Patre oleo exultationis unctus est, prae participibus suis; ipse per praesentem sanctae unctionis Spiritus paracliti super caput tuum benedictionem infundat, eandemque usque ad interiora cordis tui penetrare faciat; quatenus hoc visibili, et tractabili oleo, dona invisibilia percipere, et temporalis regno iustis moderationibus exequo, aeternaliter cum eo regnare merearis, qui solus sine peccato, Rex regum vivit, et gloriatur cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia saecula saeculorum” (*Pontificale Romanum* s. 232).

²⁸ „Omnipotens sempiterna Deus, qui Azahel super Syriam, et Iehu super Israel per Eliam, David quoque, et Saulem per Samuelem prophetam in Reges inungi fecisti, tribue, quaesumus, manibus nostris opem tuae benedictionis, et huic famulo tuo N quem hodie, licet indigni, in Regem sacra unctione, delinimus, dignam delibutionis huius efficaciam, et virtutem concede; constitue, Domine, principatum super humerum eius, ut sit fortis, iustus, fidelis, providus, et indefessus regni huius, et populi tui gubernator, infidelium expugnator, iustitiae cultor, meritorum, et demeritorum remunerator, Ecclesiae tuae sanctae, et fidei Christianae defensor, ad decus, et laudem tui nominis gloriosi. Per Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, qui tecum vivit, et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus, per omnia saecula saeculorum” (tamże s. 232-233).

²⁹ Modlitwa ta znana była już w *Pontyfikał Rzymsko-Germańskim*, jak też w *Pontyfikał Duranda* oraz w księgach z terenów Polski (np. *Pontyfikał Płocki* i *Pontyfikał Jana Rzeszowskiego*). Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 255; *Pontyfikał płocki* s. 114; *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 439; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 144.

Anamneza tych faktów kieruje błaganie do Boga, aby również On dał tę samą godność namaszczenia i siłę wybranemu księciu. Dalej następuje prośba, aby Bóg umocnił potęgę jego ramienia, aby był mocny, sprawiedliwy, wierny, troskliwy, niestrudzony w rządzeniu królestwem, a dla ludu Bożego sternikiem, zwycięzcą niewiernych, miłośnikiem sprawiedliwości, odpłacał zasłużonym i osądzonym, był obrońcą wiary chrześcijańskiej, ozdobą i chwałą imienia Boga³⁰

Po namaszczeniu, odmówieniu modlitw i obmyciu rąk metropolita rozpoczął Mszę świętą od Spowiedzi powszechnej. Eucharystię sprawowano do śpiewu „Alleluja” lub do *Tractus* czy Sekwencji z pominięciem ostatniego wersetu. W czasie wykonywania introitu król udawał się do zakrystii lub przygotowanego namiotu, tam wycierał jedwabiem namaszczone miejsca i ubierał szaty królewskie³¹ Następnie w orszaku przychodził do prezbiterium, gdzie w pobliżu ołtarza na klęcząco uczestniczył w Eucharystii³²

Podczas sprawowanej Mszy świętej *Pontyfikał Rzymski* przewidywał odmówienie kolekty z dnia i oracji za króla pod jednym zakończeniem: *Per Christum...* Modlitwa zamieszczona w omawianej księdze, rozpoczynająca się od słów *Quaesumus, omnipotens Deus* – „Prosimy, Wszechmogący Boże”, skierowana była do Boga, z którego miłosierdzia król przyjął władzę królewską, aby otrzymał pomnożenie wszelkich sił, którymi jest ozdobiony,

³⁰ Modlitwa ta ma swój prawzór w *Pontyfikale Duranda*. Por. *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 439-440.

³¹ *Pontyfikał Rzymski* po Soborze Trydenckim nie wskazuje wyraźnie na poszczególne elementy stroju królewskiego. *Pontyfikał Duranda* podawał w tym miejscu dokładny opis stroju króla w słowach: „Induit enim super vestes communes lineam, sive amplam camisiam lineam ad similitudinem albe, amphibalum novum, mundum et candidum (et est amphibalus villosa vestis) ac desuper marinam purpuram, auro ac gemmis decoratam” (*Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 440). Gdy chodzi o ziemie polskie, to pierwszy opis stroju koronacyjnego podaje Jan Długosz, omawiając koronację Władysława III Jagiellończyka, która odbyła się w 1434 r. Do szat królewskich należały między innymi: sandały, humerał, alba, manipularz, stuła, dalmatyka i kapa. Ten sam dziejopisarz zaznacza, że podczas koronacji Kazimierza Jagiellończyka król odziany był we wszystkie szaty pontyfikalne i kapę chórową. Z tego wynika, że w XV wieku ubiór króla pokrywał się ze strojem biskupa. Koncepcja ta była żywa już w X wieku. Strój cesarski w czasach Ottona I interpretowano w świetle tekstów biblijnych, szukając analogii do stroju arcykapłana. W późnym średniowieczu upodobniono szaty królewskie do szat liturgicznych biskupa. Taki ubiór króla interpretowano teologicznie, wskazując na upodobnienie monarchy do Chrystusa – Króla królów. Był to strój obowiązujący w większości państw europejskich w XIV i XV wieku. Od XVI wieku upowszechnił się zwyczaj ubierania królów w zbroję rycerską, co było wyrazem panującej idei króla – wojownika. Por. Miodońska. *Rex Regum* s. 144-145; Dalewski. *Ceremoniał* s. 47.

³² Por. *Pontificale Romanum* s. 233.

i okazał się tym, który będzie unikał zepsucia, aby był zdolny dojść do Tego, który jest drogą prawdą i życiem (por. J 14, 6)³³

Druga część koronacji miała miejsce po odśpiewaniu graduau³⁴ Król podchodził do siedzącego metropolity i klękał przed nim. Jeden z posługujących brał z ołtarza miecz i podawał celebransowi. Wręczając nagi miecz metropolita wypowiadał słowa formuły: *Accipe gladium de altari sumptum per nostras manus* – „Przyjmij miecz z ołtarza przekazany przez nasze ręce”³⁵ Ten tekst liturgiczny na pierwszym miejscu podkreślał nadprzyrodzony charakter tego znaku, wskazując, że jest on przyjmowany z ołtarza. Jednocześnie wraz z przekazaniem miecza udzielano błogosławieństwa, aby służył on do obrony świętego Kościoła. Wypowiedziana prośba słowami psalmu: „Przy pasz do biodra swój miecz, mocarzu” (Ps 45 [44], 4) to pragnienie, aby dzięki tej sile nowo konsekrowany król ćwiczył się w cierpliwości i skutecznie zniszczył brzemię niesprawiedliwości. Jednocześnie w tej formule powracają motywy obrony przed fałszywą wiarą, wrogami Kościoła, ochroną wdów, sierot i niesprawiedliwie uciskanych. Wypełniając sumiennie te zadania, władca zasłuży na królowanie wraz ze Zbawicielem³⁶ Po odmówieniu tej formuły, powtarzając słowa psalmu, metropolita wkładał miecz do pochwy i przepasywał nim króla, wypowiadając formułę *Accingere gladio* –

³³ „Quaesumus, omnipotens Deus, ut famulus tuus N. Rex noster, qui tua miseratione suscepit regni gubernacula, virtutum etiam omnium percipiat incrementa, quibus decenter ornatus, et vitorum monstra devitare, et ad te, qui via, veritas, et vita es, gloriosus valeat pervenire. Per Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, qui tecum vivit, et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia saecula saeculorum” (*Pontificale Romanum* s. 234).

³⁴ Według niektórych polskich przekazów *ordo* koronacyjnego przekazanie insygniów miało miejsce po *Sanctus*. Por. M i o d o Ń s k a. *Rex Regum* s. 164.

³⁵ „Accipe gladium de altari sumptum per nostras manus, licet indignas, vice tamen, et auctoritate sanctorum Apostolorum consecratas, tibi regaliter concessum, nostrae que benedictionis officio, in defensionem sanctae Dei Ecclesiae divinitus ordinatum; et memor esto eius, de quo Psalmista prophetavit, dicens: Accingere gladio tuo, super femur tuum potentissime; ut in hoc per eundem vim aequitatis exerceas, molem iniquitatis potenter destruas, et sanctam Dei Ecclesiam, eiusque fideles propugnes, ac protegas; nec minus sub fide falsos, quam Christiani nominis hostes execres, ad dispergas; viduas, et pupillos clementer adiuves, ac defendas; desolata restaures, restaurata conserves; ulciscaris iniusta, confirmes bene disposita; quatenus haec agendo, virtutum triumpho gloriosus, iustitiaeque cultor egregius, cum mundi salvatore sine fine regnare merearis. Qui cum Deo Patre, et Spiritu sancto vivit, et regnat Deus” (*Pontificale Romanum* s. 234-235).

³⁶ Podobna modlitwa znana była również w najstarszych księgach. Pewnym dodatkiem, występującym np. w *Pontyfikale Jana Rzeszowskiego*, było umieszczenie modlitw po przekazaniu miecza. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 255-256; L o d i. *Enchiridion* s. 1597; *Pontyfikal Płocki* s. 114; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 144-145.

„Przepasz mieczem”³⁷, przestrzegając, że święci nie mieczem, lecz wiarą zwyciężyli królestwa³⁸. Następnie król powstawał, dobywał miecza, dotykał nim lewego ramienia i wkładał do pochwy³⁹. Według potrydenckiego pontyfikału po tym obrzędzie król nie otrzymywał pierścienia, o czym świadczą wcześniejsze źródła⁴⁰.

Po otrzymaniu miecza elekt klękał przed metropolitą i następował akt samej koronacji⁴¹. Uczestniczyli w nim wszyscy biskupi, którzy brali koronę z ołtarza i podczas nakładania jej na głowę dotykali wraz z metropolitą. *Pontyfikał Rzymski* nie podaje bliższych informacji, czy była to korona zamknięta, czy otwarta⁴². Podczas koronacji odmawiano formułę: *Accipe*

³⁷ „Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime; et attende, quod Sancti non in gladio, sed per fidem vicerunt regna” (*Pontificale Romanum* s. 236).

³⁸ Pontyfikał ten mówi o jednym mieczu. Według polskich źródeł koronacyjnych podczas obrzędów używano kilku mieczy. W XVIII wieku źródła wspominają o trzech mieczach: Szczerbcu i dwóch innych, które przed królem niesli miecznik koronny i miecznik litewski. Hipotetycznym wyjaśnieniem może być zwyczaj pasowania na rycerzy, które odbywało się po koronacji. Por. *M i o d o Ń s k a. Rex Regum* s. 149.

³⁹ Zwyczaj ten nie był znany w *Pontyfikale Rzymsko-Germańskim*, ale zawierają go księgi liturgiczne do XIV wieku podczas koronacji cesarza. Wspomina o tym *Pontyfikał Rzymski* z XII wieku, jak też *Pontyfikał Kurii Rzymskiej* z XIII wieku oraz *Pontyfikał Duranda*. W późniejszym czasie zwyczaj ten zaniknął i na nowo pojawił się w XVI wieku. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 256; *Le Pontifical Romain du XIIe siècle* s. 254; *Le Pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siècle* s. 384. 393; *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 431; *M i o d o Ń s k a. Rex Regum* s. 164.

⁴⁰ Według najstarszych pontyfikałów po przekazaniu miecza król otrzymywał pierścień. Niektóre księgi, jak np. *Pontyfikał Jana Rzeszowskiego*, po przekazaniu pierścienia zamieszczają modlitwę, którą odmawiał metropolita. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 256; *Pontyfikał Płocki* s. 114-115; *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 441-442; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 145.

⁴¹ Potrydencki pontyfikał nie przewidywał w tym miejscu dodatkowych obrzędów przekazania innych insygniów. Według ceremoniału koronacyjnego ostatniego króla Polski w Warszawie po wręczeniu miecza, a przed nałożeniem korony, prymas podawał królowi dwie chorągwie – Polski i Litwy, a król przekazywał je chorążym. Obrzęd ten został dołączony do istniejącego ceremoniału jako dodatkowy, o czym świadczy fakt, że nie towarzyszyła mu żadna formuła. Por. *M i o d o Ń s k a. Rex Regum* s. 142.

⁴² W historii wyróżniano tzw. koronę otwartą (*corona aperta*) oraz koronę zamkniętą (*corona clausa*). Od XII wieku istniało przekonanie, że ta ostatnia była szczególnie oznaką władzy cesarskiej, gdyż zamknięta nimbem oznaczała majestat boski i władzę nad ziemią i niebem. Od XV i XVI wieku po ten znak imperium sięgali również inni monarchowie europejscy, chcąc tym samym zaznaczyć swoją suwerenność. Prawdopodobnie proces przyswojenia korony zamkniętej dokonał się w pierwszym trzydziestoleciu XVI wieku. Na ziemiach polskich aż do ostatniej koronacji w 1764 r. posługiwano się koroną Bolesława Chrobrego, przygotowaną z okazji koronacji Władysława Łokietka (20.01.1320 r.). Prawdopodobnie od 1530 r. korona ta spoczywała na purpurowej czapie, tworząc koronę zamkniętą. Por. *M i o d o Ń s k a. Rex Regum* s. 24. 146-147.

coronam regni – „Przyjmij koronę królestwa”⁴³ Na wstępie czyniono trzykrotnie znak krzyża w imię Trójcy Przenajświętszej i zwracano uwagę, aby król zważał na udział w tym obrzędzie biskupów, przez których dokonuje się ta ceremonia. Tekst tej formuły podkreśla jednocześnie rolę biskupów, którzy jako duchowi pasterze i przełożeni dusz ludzkich sprawują władzę w zakresie wewnętrznym. Król zaś ma sprawować tę władzę w wymiarze zewnętrznym, broniąc Kościoła przed jego nieprzyjaciółmi. Tekst ten bardzo wyraźnie ukazuje polaryzację władzy. Wyraża to stwierdzenie, że potęga królewska dana jest od Boga przez urząd, posługę błogosławieństwa biskupów na mocy władzy Apostołów i wszystkich świętych. Godne podkreślenia są również wymienione cnoty, którymi ma odznaczać się nowo koronowany, takie jak: usłużność, otwartość, męstwo, gdyż dzięki nim władca będzie mógł współkrólować wraz ze Zbawicielem⁴⁴

Po przekazaniu korony miało miejsce podanie berła (*sceptrum*) władzy i prawdy⁴⁵ Towarzyszący temu obrzędowi tekst liturgiczny: *Accipe virgam virtutis* – „Przyjmij berło władzy”⁴⁶ wskazuje na rolę i znaczenie tego insyg-

⁴³ „Accipe coronam regni, quae, licet ab indignis, Episcoporum tamen, manibus, capiti tuo imponitur. In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, quam sanctitatis gloriam, et honorem, et opus fortitudinis, significare intelligas, et per hanc te participem ministerii nostri non ignores. Ita, ut sicut nos in interioribus pastores, rectoresque animarum intelligimur, ita et tu in exterioribus versus Dei cultor, strenuusque contra omnes adversitates Ecclesiae Christi defensor assistas, regnique tibi a Deo dati, et per officium nostrae benedictionis in vice Apostolorum, omniumque Sanctorum, regimini tuo commissi utilis executor, proficuusque regnator semper appareas; ut inter gloriosos athletas, virtutum gemmis ornatus, et praemio sempiternae felicitatis coronatus cum redemptore, ac Salvatore nostro Iesu Christo, cuius nomen, vicemque gestare crederis, sine fine glorieris. Qui vivit, et imperat Deus cum Patre, et Spiritu Sancto in saecula saeculorum” (*Pontificale Romanum* s. 236-237).

⁴⁴ Formuła ta – z drobnymi różnicami tekstu – znajduje się zarówno w *Pontyfikale Rzymsko-Germańskim*, jak też w *Pontyfikale Duranda*. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 257; *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 441.

⁴⁵ Według pontyfikałów z X-XII wieku podczas ceremonii król najpierw otrzymywał berło, a dopiero potem koronę. Por. tamże s. 256-257; L o d i. *Enchiridion* s. 1598; *Pontyfikal Płocki* s. 115.

⁴⁶ „Accipe virgam virtutis, ac veritatis, qua intelligas te obnoxium mulcere pios, terrere reprobos, errantes viam docere, lapsis manum porrigere, disperdere superbos, et relevare humiles; et aperiat tibi ostium Iesus Christus Dominum noster, qui de semetipso ait, Ego sum ostium, per me si quis introierit, salvabitur, qui est clavis David, et sceptrum domus Israel, qui aperit, nemo claudit, claudit, et nemo aperit. Sitque tibi ductor, qui educit vinctum de domo carceris, sedentem in tenebris, et umbra mortis; et in omnibus sequi merearis eum, de quo David propheta cecinit, Sedes tua, Deus in saeculum saeculi: virga directionis virga regni tui; et imitando ipsum, diligas iustitiam, et odio habeas iniquitatem, quia propterea unxit te Deus, Deus tuus, ad exemplum illius, quem ante saecula unxerat oleo exultationis, prae participibus suis, Iesum Christum Dominum nostrum, qui cum eo vivit, et regnat Deus. Per omnia etc.” (*Pontificale Romanum* s. 237-238).

nium. Ma ono być znakiem do odróżniania pobożnych i upominania niegodnych, nauczania drogi błędzących, wyciągania ręki względem upadłych, rozpraszania pysznych i podnoszenia pokornych. W uzasadnieniu tego symbolu jako władzy kluczy w zakresie zewnętrznym formuła liturgiczna powołuje się na Chrystusa, który jest bramą (por. J 10, 9), kluczem Dawida i berłem domu Izraela. Kiedy On otwiera, nikt nie może zamknąć, a gdy zamyka – nikt nie może otworzyć (por. Iz 22, 22; Ap 3, 7). Pod koniec tej formuły wyrażona jest prośba, aby nowo koronowany zasługiwał w swoim życiu względem Tego, który wyprowadził niewolnika z domu niewoli oraz siedzącego z mroku i cienia śmierci (por. Łk 1, 79), o którym prorokował Dawid: „Tron Twój, Boże, na wieki: berło sprawiedliwości, berłem twego królestwa; naśladować jego, miłujesz sprawiedliwość, i w nienawiści masz nieprawość, dlatego namaścił ciebie Bóg, Twój Bóg” (Ps 45 [44], 7 n.; por. Hbr 1, 8), na przykład Jezusa Chrystusa, którego przed wiekami namaścił olejem radości⁴⁷ *Pontyfikał Rzymski* nie przewidywał przekazania jabłka⁴⁸

Po wręczeniu berła miała miejsce intronizacja króla. Nowo namaszczonego król odpinał miecz, który następnie ktoś z obecnych niósł przed nim. W rubrykach omawianej księgi podano pewien szczegół, a mianowicie – że król był prowadzony przez metropolitę po prawej stronie i któregoś ze znacznych prałatów po jego lewej stronie⁴⁹ Dokonując intronizacji, metropolita wypo-

⁴⁷ Modlitwa ta, o podobnej treści, ale z drobnymi różnicami, znana była we wcześniejszych księgach liturgicznych. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 256-257; *Pontyfikał Płocki* s. 115; *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 442.

⁴⁸ Jabłko (*pomum, sphaera, globus*), jako symbol władzy nad światem, najpóźniej weszło do ceremoniału koronacyjnego, gdyż było wyparciem używanej wcześniej laski (*baculum, virga*), o czym wspomina *Pontyfikał Rzymsko-Germański*. Nie ma tu oddzielnej formuły wypowiedzianej przy jabłku, ale jest mowa o równoczesnym przekazaniu berła i laski (*sceptrum et baculum*) przed nałożeniem korony. Jabłka, które ofiarował papież Benedykt VIII, po raz pierwszy użyto przy koronacji Henryka II w 1014 r. *Pontyfikał Kurii Rzymskiej* uściśla, że cesarz powinien trzymać berło (*sceptrum*) w prawej dłoni, a złote jabłko (*pomum aurea*) w lewej. *Pontyfikał Duranda* natomiast mówi o odwrotnym trzymaniu tych regaliów. W polskich tekstach koronacyjnych podczas przekazania jabłka wypowiedziano podobną formułę, jak przy podawaniu berła. *Pontyfikał Jana Rzeszowskiego* oddziela te dwie ceremonie. Król otrzymuje *virgam* przed nałożeniem korony. Tej ceremonii towarzyszy formuła, która w *Pontyfikale Rzymskim* i *Płockim* jest podobna w swej treści do formuły przy przekazaniu berła. Następnie król otrzymywał *sceptrum*, czemu towarzyszyły słowa modlitwy, której nie ma ani w *Pontyfikale* potrydenckim, ani wcześniejszym *Płockim*. Por. *Le Pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siècle* s. 394; *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 431; L o d i. *Enchiridion* s. 1598; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 145-146; *Pontyfikał Płocki* s. 115; M i o d o Ń s k a. *Rex Regum* s. 148.

⁴⁹ Tej wzmianki o zajmowaniu miejsc po prawej i lewej stronie nie było w *Pontyfikale Duranda*. Kler miał szczególne uprzywilejowane miejsce, o czym świadczy nie tylko przysięga

wiadał słowa formuły: *Sta, et retine* – „Stań i zatrzymaj”⁵⁰ Ten tekst liturgiczny podkreślał rolę duchowieństwa, gdyż koronacja dokonuje się na mocy Boga i przekazywanej tradycji. Na uwagę zasługuje druga część tej formuły, gdzie jest mowa o tym, że skoro nowy król widzi duchownych bliższych świętych ołtarzy, to tak ma się starać o okazywanie im godniejszych honorów. Zakończenie tego tekstu wyraża pragnienie, aby pośrednik Boga i człowieka uczynił wybranego króla stałym mediatorem kleru i ludu⁵¹

Wyrazem wdzięczności za dokonane błogosławieństwo, koronację i intronizację było uroczyste odśpiewanie hymnu *Te Deum laudamus*, który kończył się odmówieniem wersetów: *Firmetur manus tua, et exaltetur dextera tua* – „Niech umocniona będzie twoja ręka i wzniesiona twoja prawica”⁵², wypowiedzianych przez metropolitę stojącego po prawej stronie króla⁵³ Po-tem celebrans odmawiał jeszcze dwie modlitwy, w których przywoływane były wydarzenia ze Starego Testamentu, wskazujące na nadprzyrodzoną interwencję Boga w dziejach ludu wybranego. Pierwszy tekst: *Deus, qui victrices*

koronacyjna, lecz również zajmowanie miejsca przy królu podczas koronacji. Por. Mi o d o ń s k a. *Rex Regum* s. 150.

⁵⁰ „*Sta, et retine amodo locum tibi Deo delegatum, per auctoritatem omnipotentis Dei, et per praesentem traditionem nostram, omnium scilicet Episcoporum, caeterorumque Dei servorum; et quanto clerum sacris altaribus propinquiorem perspicis, tanto ei potiorum in locis congruis honorem impendere memineris; quatenus mediator Dei, et hominum te mediatorem cleri, et plebis permanere faciat*” (*Pontificale Romanum* s. 239).

⁵¹ Formuła intronizacyjna została przejęta z pewnymi zmianami z *Pontyfikału Rzymsko-Germańskiego*. Również ten tekst liturgiczny znalazł się w *Pontyfikale Duranda*, ale ostatnia część jest nieco dłuższa niż w pontyfikale opublikowanym po Soborze Trydenckim. W ostatniej części jest: „...te mediatorem cleri, et plebis in hoc regni solio confirmet, et in regnum eternum secum regnare faciat Iesus Christus dominus noster, rex regum et dominus dominatum” We wcześniejszych pontyfikałach jest dodany tekst mówiący o przejęciu tronu na skutek sukcesji (*paterna successione tennisi*), czego już nie ma ani u Duranda, ani w liturgii potrydenckiej. Podczas tej formuły przed wypowiedzeniem słów: „...te in hoc regni solio confirmet...” metropolita sadzał króla na tronie. Tego gestu nie zamieszczają już rubryki w *Pontyfikale Duranda*, ale wspominają polskie *ordines coronandi*. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 258-259; *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 442; *Pontyfikał Płocki* s. 116; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 146; Mi o d o ń s k a. *Rex Regum* s. 139.

⁵² „*V Firmetur manus tua, et exaltetur dextera tua. / R. Iustitia, et iudicium praeparatio sedis tuae. / V Domine, exaudi orationem meam. / R. Et clamor meus ad te veniat. / V Dominus vobiscum. / R. Et cum spiritu tuo*” (*Pontificale Romanum* s. 239).

⁵³ Odśpiewanie *Te Deum* było aklamacją króla przez Kościół i uznaniem go za pomazańca Bożego. We wcześniejszych obrzędach koronacyjnych miały miejsce dwie aklamacje króla: przez lud i Kościół. We wczesnym średniowieczu było to tzw. *laudes regiae*, rodzaj litanii odśpiewywanych po koronacji. Obrzęd ten przetrwał później przy koronacji cesarza i papieża. Por. Mi o d o ń s k a. *Rex Regum* s. 152-153.

Moysi manus – „Boże, który zwycięskie ręce Mojżesza”⁵⁴ podkreśla, że prośbie o wysłuchanie modlitw towarzyszy anamneza wydarzenia walki Izraelitów z Amalekitami, kiedy zwyciężyli dzięki modlitwie Mojżesza, którą zanosił do Boga z wzniesionymi rękami (por. Wj 17, 9-16). Podobnie jak Mojżesz, tak samo Chrystus rozpostarł ręce na krzyżu, aby stać się tym, który pomaga i wysłuchuje modlitw⁵⁵

Druga modlitwa intronizacyjna: *Deus inenarrabilis auctor mundi* – „Boże, niewysłowiony Stwórco świata”⁵⁶ przywołuje wydarzenia z Abrahamem, którego Bóg wybrał na króla i ojca przyszłego wieku (por. Rdz 17, 4-8). Jest ona skierowana do Boga za wstawiennictwem Bogurodzicy. Wyraża pragnienie, aby Bóg nawiedził króla tak jak Mojżesza w Morzu Czerwonym (por. Wj 14, 19-25), Jozuego w walce (por. Wj 17, 9-16; 6, Joz 1-21), Gedeona na polu (por. Sdz 6, 11-24), Samuela w świątyni (por. 1 Sm 3, 1-21), aby obdarzył błogosławieństwem oraz mądrością jak Dawida i Salomona (por. 1 Krl 3, 4-15). Uroczysta aklamacja kończąca tę modlitwę to powtórzenie błagania, aby Bóg był dla niego pancerzem przeciw ostrzu nieprzyjaciół, hełmem w przeciwnościach, mądrością w pomyślności i ustawiczną tarczą. Prośba ta jednocześnie dotyczy błogosławieństwa ludu poddanego, aby ten

⁵⁴ „Deus, qui victrices Moysi manus in oratione firmasti, qui quamvis aetate languesceret, infatigabili sanctitate pugnabat; ut dum Amalech iniquus vincitur, dum prophanus nationum populus subiugatur, exterminatis alienigenis, haereditati tuae possessio copiosa serviret, opus manuum tuarum pia nostrae orationis exauditione confirma; habemus et nos apud te, sancte Pater, Dominum salvatorem, qui pro nobis manus suas extendit in cruce, per quem etiam precamur, altissime, ut tua potentia suffragante, universorum hostium frangatur impietas, populusque tuus, cessante formidine, te solum timere condiscat. Per eundem Christum Dominum nostrum” (*Pontificale Romanum* s. 239-240).

⁵⁵ Modlitwa ta została zaczerpnięta z *ordo* prowansalskiego i znajduje się w *Pontyfikale Duranda*. Por. *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 443.

⁵⁶ „Deus inenarrabilis auctor mundi, conditor generis humani, confirmator regni, qui ex utero fidelis amici tui Patriarchae nostri Abrahae preelegit Regem saeculis profuturum, tu presentem insignem Regem hunc cum exercitu suo per intercessionem beatae Mariae semper virginis, et omnium Sanctorum uberi benedictione locupleta; et in solium regni firma stabilitate connecte: visita eum, sicut visitasti Moysen in rubo, Iosue in praelio, Gedeonem in agro, Samuelem in templo, et illa eum sidere benedictione, ac sapientiae tuae rore perfunde, quam beatus David in psalterio, Salomon filius eius, te remunerante, percepit de caelo. Sis ei contra acies inimicorum lorica, in adversis galea, in prosperis sapientia, in protectione clypeus sempiternus. Et praesta, ut gentes illi teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant caritatem, abstineant se a cupiditate, loquantur iustitiam, custodiant veritatem, et ita populus iste sub eius imperio pullulet, coalitus benedictione aeternitatis; ut semper tripudiantes maneant in pace, ac victores. Quod ipse praestare dignetur, qui tecum vivit, et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia saecula saeculorum” (*Pontificale Romanum* s. 240).

cieszył się wiarą, dostojnicy pokojem, by cenili miłość, powstrzymywali się od żądy, ogłaszali sprawiedliwość i strzegli prawdy. To prośba, aby lud pod jego rządami wzrastał w tych cnotach⁵⁷

Po modlitwie intronizacyjnej kończącej obrzęd samej koronacji odśpiewywano „Alleluja” albo ostatni werset *Tractus* lub Sekwencji i kontynuowano Mszę świętą aż do *Offertorium*. *Pontyfikał Rzymski* przewidywał złożenie przez króla złota jako daru. Określając ilość złota ofiarowanego przez króla, rubryki podają, że zależy to od jego upodobania. Modlitwy zwane dotychczas *Secreta* i *Postcommunio*⁵⁸ odmawiano pod jednym zakończeniem *Per Dominum...* i należało je wziąć z formularza dnia oraz obrzędowego formularza mszy koronacyjnej. *Secreta: Munera, quaesumus, Domine, oblata sanctifica* – „Uświęć, prosimy Cię Panie, te dary ofiarne”⁵⁹ była prośbą, aby przemienione dary były pomocne dla króla do opanowania duszy i zdrowia ciała oraz do wykonania nałożonego urzędu. Modlitwa *Postcommunio*, rozpoczynająca się słowami: *Haec, Domine, oblatio salutaris* – „Ta, Panie, ofiarą uświęcenia”⁶⁰, to błaganie, aby ofiara zbawienna miała w opiece króla przed wszystkimi nieprzyjaciółmi, jak długo będzie strzegł pokoju w Kościele, aby doszedł po upływie tego czasu do wiecznego dziedzictwa⁶¹

Pontyfikał wspomina również o przekazaniu znaku pokoju za pomocą pacyfikału oraz o przyjęciu przez króla Komunii świętej pod dwiema postacia-

⁵⁷ Modlitwa ta sięga swymi korzeniami liturgii galijskiej z IX wieku (*Benedictionale Frisingensi*). Po każdym z wypowiedzianych zdań dodawano aklamację: *Amen*. Odmawiana ona była przed namaszczeniem króla. Tekst tej modlitwy, z pominięciem aklamacji, zawierają np. *Pontyfikał Rzymsko-Germański*, jak też *Pontyfikał Płocki*. Por. L o d i. *Enchiridion* s. 1077-1078; *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 251-252; *Pontyfikał Płocki* s. 113.

⁵⁸ Do reformy Soboru Watykańskiego II *Secreta* to określenie modlitwy nad darami, ze względu na odmawiane jej przez celebransa po cichu. *Postcommunio* natomiast to modlitwa po Komunii świętej. Por. B. N a d o l s k i. *Liturgika* T. 4. Poznań 1992 s. 177, 262.

⁵⁹ „*Munera, quaesumus, Domine, oblata sanctifica, ut et nobis unigeniti tui corpus, et sanguis fiant; et Regi nostro ad obtinendam animae, corporisque salutem, ad peragendum iniunctum officium, te largiente, usquequaque proficiant. Per eundem Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, qui tecum vivit, et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia saecula saeculorum*” (*Pontificale Romanum* s. 241-242).

⁶⁰ „*Haec, Domine, oblatio salutaris famulum tuum N. Regem nostrum ab omnibus tueatur adversis; quatenus Ecclesiasticae pacis obtineat tranquillitatem, et post istius temporis decursum ad aeternam perveniat haereditatem. Per Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, qui tecum vivit, et regnat in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia saecula saeculorum*” (tamże s. 242).

⁶¹ W *Pontyfikale Rzymsko-Germańskim*, w *Pontyfikale Płockim*, jak też w *Pontyfikale Jana Rzeszowskiego* znajdowały się inne modlitwy. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 262-263; *Pontyfikał Płocki* s. 116; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 147.

mi⁶² Omawiana księga wspomina również o udzieleniu uroczystego błogosławieństwa kończącego obrzęd koronacji, ale nie podaje żadnego tekstu liturgicznego. Cała uroczystość kończy się rozesłaniem i pouczeniem, że wszyscy powracają do swoich zadań⁶³

2. BŁOGOSŁAWIENSTWO I KORONACJA KRÓLOWEJ (*DE BENEDICTIONE, & CORONATIONE REGINAE*)

Pontyfikał Rzymski przewiduje różne formy udzielenia błogosławieństwa i koronacji królowej w zależności od zaistniałej sytuacji. Warunkowana jest ona faktem, czy dokonywała się ona równocześnie z koronacją króla, czy w późniejszym czasie, czy też otrzymywała koronę jako samodzielna władczyni państwa⁶⁴

W sytuacji, gdy koronacja miała miejsce równocześnie, obrzęd rozpoczynał się po zakończonej intronizacji króla, a przed odśpiewaniem *Alleluja* lub innego śpiewu przewidzianego na Wielki Post. *Pontyfikał* nie przewidywał żadnych modlitw przy wejściu do kościoła, jak to miało miejsce w *Pontyfikale Rzymsko-Germańskim*⁶⁵ Wtedy król zstępował przed oblicze metropolity i zwracał się z prośbą, aby ten zechciał koronować jego małżonkę. Po wypowiedzeniu prośby inni biskupi w strojach liturgicznych prowadzili w orszaku księżną do ołtarza. W rubrykach tej ceremonii znajduje się informacja, że powinna być ona ubrana w swoje zwykłe szaty, mieć rozpuszczone włosy i głowę nakrytą welonem⁶⁶ Po oddaniu należnej czci metropolicie kandydatka na królową kładła się krzyżem i w tym czasie śpie-

⁶² Omawiana księga używa sformułowania, że należy przekazać znak pokoju *cum instrumento ad hoc ordinato* – „narzędziem do tego ustanowionym” Prawdopodobnie przy koronacji królów polskich od 1475 r. aż do 1668 r. używano pacyfikału, tzw. *crux aurea*, który zawierał relikwie Krzyża Świętego. W 1668 r. Jan Kazimierz Waza, po abdykacji, wywiózł niektóre regalia i po licznych zmianach właścicieli pacyfikał ten dostał się do zbiorów znajdujących się w skarbcu katedry Notre-Dame w Paryżu. Por. M. Derwich. *Pacyfikał koronacyjny królów polskich*. „Kwartalnik Historyczny” 98:1991 nr 4 s. 3-14.

⁶³ Por. *Pontificale Romanum* s. 242.

⁶⁴ Wcześniejsze pontyfikaty przewidywały niekiedy jeden, wspólny obrzęd dla koronacji cesarzowej i królowej. Por. *Pontyfikał Płocki* s. 116-117; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 139.

⁶⁵ Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 267.

⁶⁶ Por. *Pontificale Romanum* s. 243. *Pontyfikał Duranda* zamiast *capite velato* zawiera sformułowanie *capite cooperto*. Por. *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 444.

wano ponownie *Litanie do Wszystkich Świętych*⁶⁷ Następnie celebrans bez mitry odmawiał modlitwę *Omnipotens sempiterna Deus* – „Wszechmogący wieczny Boże”⁶⁸ nad klęczącą księżną, prosząc o uświęcenie jej niebiańskim błogosławieństwem jako tę, która zostaje wybrana na królową, aby pomagać królowi, a także, aby nauczyła się mądrości i miała w niej udział i by przyznawała się do wiary Kościoła⁶⁹ Tę modlitwę odmawiali również, przyciszonym głosem, wszyscy celebrujący prałaci.

W liturgii omawianego pontyfikatu występuje tu istotna różnica między tym obrzędem a koronacją króla. Biskup z rozłożonymi nad wybranką rękami odmawiał modlitwę w formie prefacji: *Vere dignum, et iustum est* – „Zaprawdę godne to i sprawiedliwe”⁷⁰ Tekst tej modlitwy, oprócz prośby o zesłanie pełni błogosławieństwa i udzielenia jej władzy rządzenia, roztropnej potęgi, mądrości, rozsądku, bogactwa rozumu, strzeżenia religii i pobożności, odnosi się do bogatej typologii starotestamentalnej. Występuje tu bowiem prośba, aby nowa królowa zasłużyła na pomnożenie rodu jak Sara (por. Rdz 18, 10-14; Hbr 11, 11) czy Rebeka (por. Rdz 25, 21-24; Rz 9, 10), broniła wszystkich jak Judyta (por. Jdt 8, 32-35; 15, 8-10), była wybrana do

⁶⁷ Litanie ta nie była przerywana odśpiewaniem wersetów upraszających błogosławieństwo i konsekrację, jak w przypadku koronacji króla. Por. *Pontificale Romanum* s. 244.

⁶⁸ „Omnipotens sempiterna Deus, hanc famulam tuam N. caelesti benedictione sanctifica, quam in adiutorium regni Reginam eligimus, tua ubique sapientia doceat, et confortet, atque Ecclesia tua fidelem famulam semper agnoscat” (tamże).

⁶⁹ Tekst tej modlitwy jest znany w *Pontyfikale Duranda*. Por. *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 444.

⁷⁰ „Vere dignum, et iustum est, aequum, et salutare nos tibi semper, et ubique gratias agere, Domine sanctae, Pater omnipotens, aeternae Deus. Honorum cunctorum auctor, ac distributor, benedictio numque omnium largus infusor, tribue super hanc famulam tuam Reginam benedictionis tuae copiam; et quam humana electio sibi praesse gaudet, tu a supernae electionis, et benedictionis infusio accumularet. Concede ei, Domine, auctoritatem reginim, consilii magnitudinem, sapientiae, prudentiae, et intellectus abundantiam, religionis, ac pietatis custodiam; quatenus mereatur benedicti, et augmentari in nomine, ut Sara; visitari, et foecundari, ut Rebecca; contra omnium munirivitorum monstra, ut Iudith; in regimine regni eligi, ut Esther; ut, quam humana nititur fragilitas benedicere, caelestis potius intimiroris repleat infusio. Et quae a nobis eligitur, et benedicitur in Reginam, a te mereatur obtinere praemium aeternitatis perpetuae. Et sicut ab hominibus sublimatur in nomine, ita a te sublimetur fide, et operatione. Illo etiam sapientiae tuae rore perfunde, quem beatus David in repromissione, et filius eius Salomon percepit in locupletatione. Sis ei Domine, contra cunctorum ictus inimicorum lorica; in adversis galea; in prosperis sapientia; in protectione clypeus sempiternus. Sequatur pacem, diligat caritatem, absterne at se ab omni impietate; loquatur iustitiam, custodiat veritatem, sit cultrix iustitiae, et pietatis, amatrix religionis. Vige atque praesenti benedictione in hoc aevo annis plurimus, et in sempiterno sine fine aeternis” (*Pontificale Romanum* s. 245-250).

rządzenia państwem jak Estera (por. Est 2, 17). Podobne słowa dotyczą prośby o udzielenie jej daru mądrości jak Dawidowi i Salomonowi, aby dążyła do pokoju, szanowała miłość, oddalała od siebie wszelką nieprawość, ogłaszała sprawiedliwość, strzegła prawdy, wprowadzała prawość i pobożność oraz miłowała religię. Końcowe słowa tej modlitwy są prośbą, aby to błogosławieństwo towarzyszyło jej podczas długiego ziemskiego życia oraz w wieczności⁷¹

Po odśpiewaniu tej modlitwy miało miejsce namaszczenie królowej olejem katechumenów, podobnie jak podczas koronacji króla. Temu obrzędowi towarzyszyła jednak inna modlitwa: *Deus pater aeternae gloriae* – „Boże, ojczye wiecznej chwały”⁷² Wyrażała ona prośbę, aby Bóg, ojciec wiecznej chwały był dla niej pomocą, błogosławił ją i wysłuchał jej modlitwy. Jest to również życzenie, aby obdarzył ją długim życiem, umocnił swym błogosławieństwem, zachował na wieki z całym ludem, okrył jej nieprzyjaciół wstydem oraz aby nad nią jaśniało uświęcenie Chrystusa, jak to wylanie oleju⁷³

Po namaszczeniu i przywdzianiu szat królewskich królowa otrzymywała koronę i berło⁷⁴ Wręczeniu tych insygniów towarzyszyły jednak inne, krótsze modlitwy niż przy koronacji króla. Tekst formuły liturgicznej *Accipe coronam gloriae* – „Przyjmij koronę chwały”⁷⁵ podkreślał, że korona miała być dla niej znakiem jej królowania, ale jednocześnie przypomnieniem, aby czym bardziej jest wynoszona nad innych, tym bardziej winna miłować

⁷¹ *Pontyfikał Rzymski* podaje do tej modlitwy nuty. Tekst natomiast w drugiej części jest podobny do modlitwy odmawianej podczas intronizacji króla: *Deus inenarrabilis auctor mundi* – „Boże, niewysłowiony Stwórco świata” Por. tamże.

⁷² „*Deus pater aeternae gloriae sit tibi adiutor, et omnipotens benedicat tibi, preces tuas exaudiat; vitam tuam longitudine dierum adimpleat; benedictionem tuam iugiter confirmet; te cum omni populo in aeternum conservet; inimicos tuos confusione induat; et super te Christi sanctificatio, atque huius olei infusio floreat; ut, qui tibi in terris tribuit benedictionem, ipse in caelis conferat meritum Angelorum; ac benedicat te, et custodiat in vitam aeternam Iesus Christus dominus noster, qui vivit, et regnat Deus in saecula saeculorum*” (tamże s. 251).

⁷³ Tekst jest znany również w *Pontyfikale Duranda*. Por. *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 446.

⁷⁴ Według *Pontyfikału Rzymsko-Germańskiego*, jak też *Pontyfikału Płockiego* z XII wieku królowa otrzymywała tylko koronę, a nie berło. W *Pontyfikale Jana Rzeszowskiego* przy przekazaniu berła znajduje się podobna modlitwa jak w *Pontyfikale Rzymskim*; wspomina on także o przekazaniu królowej pierścienia. Por. *Le Pontifical Romano-Germanique* s. 268-269; *Pontyfikał Płocki* s. 117; *Pontificale arcybiskupa Jana Rzeszowskiego* s. 140-141.

⁷⁵ „*Accipe coronam gloriae, ut scias te esse consortem regni, populoque Dei semper prospere consulas; et quanto plus exaltaris, tanto amplius humilitatem diligas, et custodias, in Christo Iesu Domino nostro*” (*Pontificale Romanum* s. 252).

i strzec pokorę⁷⁶ Słowa formuły przy przekazaniu berła: *Accipe virgam virtutis* – „Przyjmij berło władzy”⁷⁷ miały ją zachęcać, aby była miłosierna i uprzejma dla ubogich, troszczyła się pieczołowicie o wdowy, dzieci i sieroty. Tym też obrzędem kończyła się koronacja królowej i po odśpiewaniu wersetu *Alleluja* celebrowano dalej Mszę świętą, z tym, że nowo koronowani składali w darze złoto oraz przyjmowali Komunię świętą pod dwiema postaciami pijąc Krew Pańską bezpośrednio z kielicha.

Podobnie przebiegała również koronacja królowej w sytuacji, gdy król został już wcześniej uroczystie pobłogosławiony. Przepisy liturgiczne nie mówią już tutaj wyraźnie, że obrzęd ten ma się dokonać w niedzielę, ale w wyznaczonym dniu. Dodatkową informacją jest to, że król jest odziany w szaty królewskie, z koroną na głowie, berłem w ręce i przepasany mieczem na biodrach. Koronacja rozpoczynała się przed śpiewem *Alleluja* i przebiegała podobnie jak opisany wyżej obrzęd wspólnej koronacji⁷⁸

3. BŁOGOSŁAWIENSTWO I KORONACJA KRÓLOWEJ JAKO WŁADCZYNI PAŃSTWA (*DE BENEDICTIONE, & CORONATIONE REGINAE UT REGNI DOMINAE*)

Nieco inaczej wyglądała struktura liturgii koronacyjnej królowej, która sama rządziła krajem. Obrzęd ten stanowił kompilację i adaptację tekstów z koronacji króla i królowej wspólnie sprawujących władzę w państwie. Prezentowana księga liturgiczna nie podaje wyraźnie, że obrzęd ten ma być sprawowany w niedzielę, ale w wyznaczonym dniu. Ceremonie rozpoczynały się również przed Mszą świętą i przebiegały podobnie do zakończenia śpiewu *Litanii do Wszystkich Świętych*. Istotną różnicą było jednak pominięcie modlitwy *Omnipotens sempiterna Deus* – „Wszechmogący wieczny Boże”, odmawianej po przysiędze złożonej przez królową⁷⁹ Po litanii metropolita z rozłożonymi rękami odśpiewywał prośbę o jej błogosławieństwo i konsekrację,

⁷⁶ W *Pontyfikale Duranda* dodane jest również słowo *regni*: „Accipe coronam gloriae regni...” Por. *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 446.

⁷⁷ „Accipe virgam virtutis, ac veritatis, esto pauperibus misericors, et affabilis; viduis, pupilis, et orphanis, diligentissimam curam exhibeas; ut omnipotens Deus augeat tibi gratiam suam, qui vivit, et regnat in saecula saeculorum” (*Pontificale Romanum* s. 253).

⁷⁸ Por. tamże s. 254-246.

⁷⁹ Oprócz dostosowania tego tekstu do rodzaju żeńskiego, w samym pouczeniu metropolity zamiast czasownika *inculco* zostało użyte słowo *conculco*. Por. *Pontificale Romanum* s. 256-260.

czyniąc znak krzyża nad wybranką⁸⁰ Istotną różnicą w tym przypadku było pominięcie modlitwy *Ojcze nasz* i towarzyszących jej wersetów. Odmawiana była tu jednak modlitwa rozpoczynająca się podobnie od słów *Omnipotens sempiterne Deus* – „Wszzechmogący wieczne Boże”⁸¹ Ten tekst liturgiczny akcentuje, aby uczyła się ona wszędzie mądrości i z nią współdziałała, a Kościół rozpoznawał w niej zawsze wierną służebnicę⁸² Po odmówieniu tej modlitwy królowa klęczała przed metropolitą, który odmawiał omówioną wyżej modlitwę-prefację, a po niej miało miejsce namaszczenie olejem katechumenów i rozpoczynano Eucharystię. W tym czasie królowa ubierała szaty królewskie, powracała do prezbiterium i na klęcząco uczestniczyła we Mszy świętej aż do śpiewu *Alleluja* – podobnie jak przy koronacji króla⁸³

Pewne różnice daje się zauważyć w dalszej części obrzędu po odśpiewaniu gradułu. Opuszczano bowiem przekazanie miecza, a nałożeniu korony towarzyszyła modlitwa zaczerpnięta z obrzędu koronacji króla. Natomiast przy wręczeniu berła tekst modlitwy był krótszy i tożsamy z zawartym we wcześniejszych obrzędach błogosławienia królowej⁸⁴ Po przekazaniu insygniów królewskich również miała miejsce uroczysta intronizacja, podczas której – jak przy koronacji króla – wypowiedziano formułę *Sta, et retine* – „Stań i zatrzymaj”, śpiewano *Te Deum laudamus* wraz z towarzyszącymi wersetami. Różnicą jednak było pominięcie drugiej modlitwy *Deus inenarrabilis auctor mundi* – „Boże, niewysłowiony Stwórco świata”, odmawianej przy koronacji króla⁸⁵ Pozostałe rubryki wskazują na podobne obrzędy jak przy koronacji króla. Jest tu mowa o złożeniu daru złota, o przystąpieniu królowej do Komunii świętej pod dwiema postaciami, jak też udzieleniu przez metropolitę uroczystego błogosławieństwa. Rubryki kończą się jednak innym stwierdzeniem rozwiązania zgromadzenia liturgicznego niż przy koronacji króla. Obrzęd kończy się stwierdzeniem, że wszyscy idą w pokoju – *omnes vadunt in pace*⁸⁶

⁸⁰ W *Pontyfikale Duranda* występuje podobny tekst z drobnymi zmianami. Modlitwę tę odmawiano ze złożonymi rękami. Por. *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 445.

⁸¹ „Omnipotens sempiterne Deus, hanc famulam tuam caelesti benedictione sanctifica, quam in gubernationem regni Reginam eligimus, tua ubique sapientia doceat, et confortet, atque Ecclesia tua fidelem famulam semper agnoscat. Per eundem Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, qui tecum vivit, et regnat in unitate Spiritus sancti Deus” (*Pontificale Romanum* s. 260).

⁸² Modlitwa ta, z małymi różnicami, dotyczącymi niektórych słów, znajduje się w *Pontyfikale Duranda*. Por. *Le Pontifical de Guillaume Durand* s. 444.

⁸³ Por. *Pontificale Romanum* s. 260-276.

⁸⁴ Por. tamże s. 277, 270 (występuje tu błąd w paginacji oryginału [!]).

⁸⁵ Por. tamże s. 271.

⁸⁶ Por. tamże s. 272.

4. BŁOGOSŁAWIENSTWO I KORONACJA KRÓLA,
KTÓRY POŚLUBIŁ JUŻ KORONOWANĄ KRÓLOWĄ
(*DE BENEDICTIONE, & CORONATIONE REGIS
IN CONSORTEM ELECTI*).

Ostatnia celebracja zamieszczona w *Pontificale Romanum* dotyczy sytuacji, gdy elekt otrzymuje koronę po zaślubieniu już koronowanej królowej. Rubryki zaznaczają tylko, że wszystko odbywa się według omówionego wyżej obrzędu koronacji króla. Zauważone różnice są nieistotne, gdyż przed rozpoczęciem Mszy świętej to królowa prosi o błogosławieństwo i koronację współmałżonka, po czym ma miejsce sam obrzęd koronacji, który nie różnił się od pierwszej formy zamieszczonej w omawianej księdze liturgicznej⁸⁷. Z rubryk można wnioskować, że również w tym przypadku miała miejsce intronizacja króla, w przeciwieństwie do sytuacji, kiedy w późniejszym czasie koronowana była królowa.

ZAKOŃCZENIE

Pontyfikał Rzymski z końca XVI wieku przekazuje ujednolicony obrzęd koronacyjny, który swój prawzór ma w *Pontyfikale Duranda*, pochodzącym z końca XIII wieku. W porównaniu z tą ostatnią księgą liturgiczną pontyfikał potrydencki zawiera pewne nieznaczące zmiany w tekstach modlitw, formuł czy rubryk. Niektóre modlitwy znane są również w innych księgach liturgicznych, ale są też teksty, które wprowadził dopiero Durand do swego pontyfikału, opierając się na odrębnym *ordo* prowansalskim. Obrzędy potrydenckie przedstawiają koncepcję władcy jako pomazańca namaszczonego przez Boga, który jednak w swoim zakresie władzy nie jest kapłanem i królem. Idea ta była bowiem żywa w okresie średniowiecza. O nowym ujęciu posługi i roli władcy świadczy chociażby odróżnienie ceremonii koronacyjnej od święceń biskupa, czego wyrazem jest zaniechanie namaszczenia głowy elekta podczas koronacji, które znane było już od *Pontyfikału Rzymsko-Germańskiego* i poświadczane również w księgach znajdujących się na terenie Polski. Innym było pominięcie w ubiorze elekta szat podobnych do pontyfikalnego stroju biskupa.

⁸⁷ Por. tamże s. 273-274.

Omawiana księga liturgiczna, która pojawiła się w wyniku reformy po Soborze Trydenckim, przedstawia kilka wariantów liturgii koronacyjnej. Księga ta jednak nie odróżnia koronacji króla i królowej od koronacji cesarza i cesarzowej. Pewną zauważalną nowością jest odrębny obrzęd koronacyjny królowej jako władczyni państwa. Pewne różnice dotyczą nie tylko treści modlitw, ale również faktu, że nie ma w tym przypadku przekazania miecza czy innych insygniów podkreślających władzę w państwie.

Pontyfikał Rzymski uprościł również stosowanie insygniów królewskich i nie mówi o przekazaniu pierścienia czy jabłka. Sama intronizacja, z formułą *Pontyfikału Rzymsko-Germańskiego – Sta et retine*, również została nieco zmieniona w końcowej wersji, gdyż pominięto zwyczaj sadzania króla na tronie przez metropolitę w czasie recytowania okolicznościowej formuły.

Obrzędy koronacyjne ukazują bogatą typologię biblijną przez odwołanie się do postaci Starego Testamentu. Anamneza wydarzeń, które przywołują takie postacie jak Abraham, Sara, Rebeka, Mojżesz, Jozue, Gedeon, Samuel, Dawid, Salomon, Judyta, Estera, jest zobowiązaniem, jakimi cechami mają się odznaczać król i królowa. Ta starotestamentalna typologia biblijna jest również upraszaniem potrzebnych łask i zapowiedzią spełnienia się Bożych obietnic.

Teksty koronacyjne przedstawiają również nadrzędną rolę Kościoła. To metropolita wynosi elekta do godności królewskiej, a król zobowiązuje się do respektowania przywilejów duchowieństwa. Wyrazem nadprzyrodzonego charakteru koronacji jest podawanie insygniów leżących na ołtarzu, co podkreśla wymiar religijny tego obrzędu. Nadrzędną rolę kleru uwypukla również nałożenie korony przez wszystkich biskupów, jak też podczas intronizacji zajęcie miejsca po prawej i lewej stronie króla przez najważniejszych hierarchów kościelnych.

Pontyfikał Rzymski z 1595-1596 r. pozwala poznać liturgię koronacyjną władców chrześcijańskich i uchwycić zachodzące zmiany akcentów teologicznych i dających się dostrzec modyfikacji liturgicznych.

BIBLIOGRAFIA

- A b r a h a m W.: Pontificale biskupów krakowskich z XII w. Polska Akademia Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny. Rozprawy. Seria II. T. 41 nr 1. Kraków 1927 s. 1-31.
- B o g u n i o w s k i J. W.: Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce. Kraków: Wyd. „Unum” 2001.
- D a l e w s k i Z.: Ceremonia inauguracji władzy w Polsce XI-XIII wieku. W: *Imagines Potestatis*. Rytuály symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X-XV w. (z przykładem czeskim i ruskim). Red. J. Banaszkiewicz. Warszawa: Instytut Historii PAN 1994 s. 9-30.

- Derwich M.: Rola opata w koronacjach królów polskich. W: *Imagines Potestatis*. Rytuály symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X-XV w. (z przykładem czeskim i ruskim). Red. J. Banaszkiewicz. Warszawa: Instytut Historii PAN 1994 s. 31-58.
- Mitteis H.: *Die deutsche Königswahl*. Brünn: Rudolf M. Rohrer Verlag 1944.
- Mularczyk J.: Tradycja koronacji królewskich Bolesława I Chrobrego i Mieszka II. Wrocław: Rzeka Wydawnictwo 1998.
- Kaczorowski W.: Koronacja Władysława IV w roku 1633. Opole: Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej 1992.
- , Szczerbik Z. (opr.): Marek Radoszewski. Diariusz koronacyjnej Najjaśniejszego Władysława Zygmunta IV Opole: Wyd. Uniwersytetu Opolskiego 2002.
- Klökener M.: *Das Pontificale*. „Archiv für Liturgiewissenschaft” 28:1986 s. 396-415.
- Kutrzeba S.: *Ordo coronandi regis Poloniae*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1910.
- Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego. „Przegląd Historyczny” 12:1911 s. 71-83, 149-164, 285-307.
- Semkowicz W. *Paleografia łacińska*. Wyd. 2 popr. Kraków: Universitas 1951.

THE POST-TRIDENTINE LITURGY OF THE KING AND QUEEN CORONATION
ACCORDING TO THE *PONTIFICALE ROMANUM* OF 1595-1596

S u m m a r y

One of the main assumptions of the reforms of the Tridentine Council was to make liturgical rites uniform by publishing common books for the whole Church. They allow to learn various liturgical rites concerning persons and particular groups. An example of such a book is the *Pontificale Romanum, Editio Princeps* of 1595-1596. It contains many rites, among which one finds the liturgy of the coronation of Christian rulers. The *Roman Pontifical* of the end of the 16th century and provides a uniform coronation rite, with its pattern in the *Durand's Pontifical* of the end of the 13th century. The post-Tridentine rites depict the conception of ruler as the Lord's anointed who in his power is neither a priest or a king. This idea was alive in the Middle Ages. The new approach to the ministry and role of a lay ruler the fact that the ceremony of coronation is made different from bishop's ordination. The elect's head is no longer anointed during coronation, and his garment is not similar to the pontifical garb of bishop.

The *Pontificale Romanum* presents four variations of coronation liturgy, but the royal insignia are simplified and there no rite of handing over the ring, or the apple. The coronation rites included in the book show a rich biblical typology by referring to the figures of the Old Testament. The coronation texts present also the spiritual role of the Church. The *Pontificale Romanum* of 1595-1596 permits us to learn about the coronation liturgy of Christian rulers. We may grasp any changes in theological accent and notice liturgical modifications.

Translated by Jan Klos

Słowa kluczowe: Sobór Trydencki, pontyfikał, koronacja króla i królowej, regalia, intronizacja.

Key words: Tridentine Council, pontifical, coronation of the king and queen, regalia, enthronement.